

Sam van Houten tegen de rest

Coen Brummer

Sam van Houten tegen de rest

*Het strijdbare leven van de man
van de kindernet*

2023 Prometheus Amsterdam

Voor Marcus, Roman, Janna en Carola

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden te achterhalen. Aan hen die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op enig recht, wordt verzocht contact op te nemen met Uitgeverij Prometheus, Postbus 1662, 1000 BR Amsterdam.

© 2023 Coen Brummer

Omslagontwerp Sander Patelski

Omslagillustratie Samuel van Houten door H.W. Mesdag, 1887. Collectie Groninger Museum, foto Marten de Leeuw

Afbeelding voorin *De zaagmolen van de familie Van Houten aan het Damsterdiep* door Franciscus Bach. Collectie Groninger Museum, foto Heinz Aebi

Afbeelding motto Fotocollectie RKD – Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis

Afbeelding achterin *Van Houtens studeerkamer* door Barbara van Houten. Collectie Rijksmuseum Amsterdam

Foto auteur Martijn Beekman

Lithografie afbeeldingen BFC, Bert van der Horst, Amersfoort

Zetwerk/opmaak Willem Morelis

www.uitgeverijprometheus.nl

ISBN 978 90 446 3934 6

‘Het is alsof hij twijfelt aan de waarheid van zijn eigen betoog zoolang hij nog iemand vindt die het volkomen met hem eens is; alsof hij zich zelve beschuldigt niet alles te hebben gezegd wat hij zeggen moet, zoolang hij bij dezen of genen onder zijne toehoorders nog een toestemmend knikken waarneemt.’

Johannes Buys over Sam van Houten

De Gids, 1878

1

Alles is causaliteit

Jeugdijaren (1837-1854)

Aan het Damsterdiep

Op 17 februari 1837 werd Samuel van Houten geboren in een welvarende koopmansfamilie in Groningen. Hij was het vierde kind van houthandelaar Derk van Houten en zijn vrouw Barbara Elisabeth Van Houten-Meihuizen. Na hem volgden nog vijf kinderen. De familie woonde net buiten de Steentilpoort, in een woning bij de houtzaagmolen De Twee Gebroeders aan het kanaal het Damsterdiep. Derk had de in 1755 gebouwde molen en de houtzagerij gekocht in 1831 en daarmee het vak gekozen van zijn voorvaderen. Zijn grootvader Sebo Hindriks van Houten had in 1773 een Friese molen gekocht en deze opnieuw laten opbouwen in 't Waar bij Nieuw-Scheemda. Hij behoorde tot de kring van rijke boeren en kooplieden in het dorp. Derks vader Hindrik Sebes van Houten nam de zaak over en Derk leerde hier het vak tot hij op 21-jarige leeftijd met de aankoop van De Twee Gebroeders zijn eigen zaak begon, een kleine 30 kilometer van zijn ouderlijk huis.¹ Hij betaalde 11.000 gulden voor de molen en inbegrepen waren een woonhuis, twee knechtenwoningen en een hectare grond. Een jaar na Sams geboorte liet hij het woonhuis afbreken om plaats te maken voor een groter pand. Rond die tijd werden waarschijnlijk ook stallen en een wagenhuis bijgebouwd. Het nieuwgebouwde huis had een ruime voorkamer en een achterkamer met een grote bruinroze marmeren schouw, het centrum van het gezinsleven. De handel in hout, en overigens ook in graan, waren de pijlers van de Groningse economie in deze tijd en zakelijk ging het de 'firma D. van Houten' voor de wind. De houthandel liet grote hoeveelheden balken overkomen per zeilschip, vooral uit de Baltische staten en uit Scandinavië.² Op een lijst van de hoogst aangeslagenen in de Rijks Directe Belastingen van de provincie Groningen stond Derk van Houten met een belastingafdracht van 551,14 gulden op de zestigste plaats.³ Na zijn overlijden in 1864 liet hij elk van zijn zeven kinderen 60.000,- gulden na, omgerekend naar tegenwoordige maatstaven een bedrag van ruim 1,3 miljoen euro per kind.⁴

Het was een hecht en warm gezin, dat een zeker aanzien genoot in de stad. Willem Reilingh, een jeugdvriend van Sam, herinnerde zich nog op hoge leeftijd hoezeer hij onder de indruk was van Derk van Houten, 'een man die door zijn uiterlijk reeds imponeerde, kalm en toch opgewekt in zijn drukke houtzaak'.⁵ Het huwelijk tussen Derk en Barbara was gelukkig. Sam herinnerde zich hoe sterk zijn vader vertrouwde op het oordeel van zijn moeder. Het was in Sams woorden een 'heel bijzondere vrouw', die 'net zooveel geleerd had als vader', die dan ook 'niet veel deed zonder haar te raadplegen, ook in zaken'. Ook kwamen er regelmatig vreemden aan de deur om haar aan om raad te vragen. 'Ze had een helder, objectief oordeel, en een warm hart.'⁶

Zowel de familie Van Houten als de familie Meihuizen was doopsgezind. Sams grootvader Sebo Hindriks van Houten, de molenaar uit 't Waar, nam halverwege de achttiende eeuw in de doopsgezinde gemeenschap van Nieuw-Scheemda en omstreken een belangrijke plaats in.⁷ Ook moeder Barbara was geworteld in de doopsgezinde traditie. Ze was een nakomeling van Samuel Peter Meihuizen, die aan het begin van de achttiende eeuw in Zwitserland was veroordeeld tot celstraf vanwege zijn geloof. Sam was net als zijn opa en overgrootvader vernoemd naar deze Meihuizen, zijn betovergrootvader, die in 1714 was gevlucht naar de Nederlandse Republiek, hopen op meer geloofsvrijheid en een welvarender bestaan.⁸ Vervolging van doopsgezinden was geen uitzondering in Europa, wat zorgde voor voortdurende verhuizingen en zelfs deportaties. Met name tussen 1711 en 1714 verlieten grote aantallen families Zwitserland, waarvan een groot deel in de noordelijke provincies van Nederland belandde.⁹ Rond deze tijd was naar schatting 10 procent van de bevolking boven de rivieren doopsgezind en dit aantal zou in Nederland gedurende de negentiende eeuw verdubbelen.¹⁰

De houtzaagmolen en het erf van de firma D. van Houten aan het Damsterdiep.
J.G. Kramer, Collectie Groninger Archieven

Doopsgezinden waren echte non-conformisten. Ze verwierpen de kerkelijke leer en kozen voor een persoonlijke geloofsbelijdenis. Ook waren ze voor een scheiding van kerk en staat en tegen het dopen van kinderen.¹¹ Mensen moesten zelf maar beslissen of zij gedoopt wilden worden.

Tot zijn twintigste zou Sam trouw lid blijven van de doopsgezinde gemeenschap in Groningen, waarvoor hij in 1857 zijn persoonlijke geloofsbelijdenis uitsprak.¹² Hij was op dat moment de tienerjaren net voorbij en van zijn

latere agnostische denkbeelden was nog geen spoor te ontdekken. Zo vond hij dat het ware geluk op aarde voor de mens niet bestond zonder de godsdienst. 'De niet-Christen kan wel eene onbestemde gedachte hebben, dat de dood niet het einde zal zijn van alles; de bepaalde zekerheid hiervan wordt ons slechts in het Evangelie gegeven.' Daarbij moest de mens berusten in de waarheid van het evangelie, vond de nog jonge Sam: 'Alle twijfel omtrent de geloofwaardigheid en Goddelijken oorsprong van den Bijbel en voornamelijk van het Nieuwe Testament, op welks gezag ons geloof in den Goddelijken oorsprong van het Oude Testament hoofdzakelijk berust, kan overtuigend weerlegd worden.' Van Houten beëindigde zijn belijdenis met de wens dat de Heer zijn geloof zou versterken, 'opdat ook mij na dit leven het heerlijk voorregt ten deel valle, door de Genade van Jezus Christus mij eene plaats bereid te zien in het huis des Vaders. Amen.' Met de geloofsbelijdenis werd Van Houten als lid van de Doopsgezinde Gemeente in Groningen aanvaard. Hoewel hij als dertiger de doopsgezinden de rug zou toekeren, concludeerde Van Houten op latere leeftijd dat zijn doopsgezinde opvoeding diepe sporen had nagelaten in zijn karakter.¹³ Vader Derk vond dat zijn kinderen in godsdienst en filosofie een eigen weg hadden te kiezen. Toen Van Houten decennia later journalist Elout tijdens een interview voor *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift* vertelde over de 'zeer liberale kring' waarin hij was opgegroeid, zei hij dat hij zich kon voorstellen 'dat velen [...] mij het geluk benijden dat mij ten deel is gevallen'. Hij zei dat zijn doopsgezinde opvoeding ook een opvoeding tot 'individualist' was geweest.¹⁴

Koninkrijk van onrust

De rust en warmte van het gezin Van Houten stonden in schril contrast met de toestand waarin het nog jonge Koninkrijk der Nederlanden omstreeks 1840 verkeerde. Het bewind van koning Willem I was een aaneenschakeling van problemen en zijn populariteit daalde snel. Nadat België zich in 1830 had losgemaakt van de noordelijke Nederlanden had hij stug geweigerd de afscheiding te accepteren. Jarenlang hield hij nodeloos het leger op de been, met rampzalige gevolgen voor de economie en de schatkist.¹⁵ Hij bemoeilijkte het zicht van de Tweede Kamer op zijn uitgaven, door ondoorzichtige leningen af te sluiten en een wirwar van financiële structuren in het leven te roepen die alleen hij zelf nog begreep. De belastingen om voor dit financiële wanbeheer te betalen, veelal accijnzen op levensmiddelen, drukten onevenredig zwaar op degenen die het minst konden dragen en de ontevredenheid nam toe.¹⁶ Het gevaar van het 'pauperisme', de treurige omstandigheden waarin de onderkant van de samenleving moest zien te overleven, werd meer en meer onderwerp van debat.¹⁷

Tegenstanders van het bewind van Willem I werden, aanvankelijk nog wat onwennig, bestempeld als ‘liberalen’, een term die in opmars was sinds Spaanse voorvechters van constitutionele hervormingen hem hadden geadopteerd rond 1814.¹⁸ Nederlandse ‘liberalen’ of ‘constitutionelen’ als Floris Adriaan van Hall en Dirk Donker Curtius bekritiseerden de schimmigheid rond de rijksfinanciën en het gebrek aan democratische controle. Ze wilden niet alleen beter financieel beheer, maar ook een direct gekozen Tweede Kamer, ministeriële verantwoordelijkheid en meer persvrijheid. Kranten als de *Arnhemse Courant*, de *Vlissingse Courant* en de *Kamper Courant* publiceerden met regelmaat aanklachten tegen het gevoerde beleid van Willem. Oppositionele blaadjes als *De Bijenkorf* staken de draak met hem, door in sarcastische artikelen uitspraken aan hem toe te schrijven als ‘Mijne beurs is de staat’.¹⁹

Toen de koning na het overlijden van zijn echtgenote Wilhelmina van Pruisen ook nog eens het plan opvatte te trouwen met hofdame Henriette d’Oultremont de Wégimont liep de situatie nog verder uit de hand. Een katholieke dame uit België, het land dat zich kort daarvoor op schandelijke wijze van Nederland had losgemaakt! Talloze kranten, pamfletten en schotschriften werden gewijd aan de kwestie, soms op zeer grove wijze. De meeste van deze oppositieblaadjes werden gedrukt op klein papier om de belasting op kranten te ontwijken, maar de invloed van deze lilliputterpers was er niet minder om. Voor het gematigde *Algemeen Handelsblad* gaf het de doorslag zich ook tegen de koning te keren, in het geniep aangemoedigd door nota bene de kroonprins Willem van Oranje, die in het optreden van zijn vader zo langzamerhand een bedreiging voor zijn eigen toekomstige positie begon te zien.²⁰ Hij werd bijgestaan door schimmige figuren zoals de militair R.L. van Andringa de Kempnaer, die namens hem het vuurtje in het land verder opstookte.²¹ Het resultaat was een strak georganiseerde lastercampagne, die de koning uiteindelijk deed besluiten het huwelijk af te blazen. Te midden van de hectiek was bovendien een debat opgelaaid over herziening van de grondwet, die noodzakelijk was geworden door de Belgische afscheiding. De koning, aangemoedigd door zijn conservatieve minister van Justitie Cornelis van Maanen, wilde een louter technische aanpassing, wat hem op veel kritiek kwam te staan. Liberalen, van de ‘ultraliberale’ Donker tot de gematigde Leidse hoogleraar Thorbecke, verwierpen de plannen van de koning en wilden een principiële, democratische herziening.²² Het debat werd uiterst scherp gevoerd. Donker zag een breuk tussen ‘de natie en de regering’ en riep zelfs op tot het stoppen van ‘alle verdere medewerking tot het bestaande bedrieglijk verkiezinggoochelspel’. Hij publiceerde over manieren om belastingen te ontwijken en vond dat zijn medeburgers geen stembiljet meer zouden moeten invullen. In plaats daarvan moest men ze ‘met

hoopen, oningevuld, als een aangroeiend protest, inzenden aan hen, die ons heeten te vertegenwoordigen'.²³

Nergens was de oppositie tegen Willem I heviger dan in het Groningen waar Van Houten opgroeide. Het was een broeinest van radicale, democratische en liberale sympathieën en de bestuurders, zowel in de stad als in het verre Den Haag, maakten zich voortdurend grote zorgen. Willem Frederik Lodewijk Rengers, de gouverneur van Groningen (zoals commissarissen van de Koning voor 1850 werden genoemd), schreef al in 1831 een bezorgd rapport. Hij zag 'een kwade geest ontstaan', die volgens hem veroorzaakt werd door 'een vanouds aanwezige onhandelbaarheid, de economische achteruitgang en de voortgang van de liberale geest'. De landbouwers hadden 'meer kennis dan elders het geval is', waardoor er volgens Rengers nogal wat 'waanwijze halfgeleerden' onder de bevolking waren.²⁴ Die laatste taxatie was niet onterecht, de stad en haar 'ommeland' verschilden inderdaad nogal van de rest van Nederland. In Groningen bestond een politiek bewuste middenklasse van welvarende herenboeren, handelaren en 'intellectuelen' zoals docenten, dokters en advocaten. Zij waren uiterst kritisch op de autocratische regeerstijl van Willem, de ongecontroleerde macht van de aristocratie in de zogenoemde ridderschappen en de hoge belastingdruk.²⁵ De autoriteiten en de inwoners stonden regelmatig lijnrecht tegenover elkaar. In 1832 was op last van de officier van justitie hard ingegrepen toen de vanuit Uithuizen uitgegeven krant *De Ommelander* bij herhaling kritiek uitte op Nederland als 'staat zonder grondwet of regel'. Na een huiszoeking werd een van de redacteuren bij verstek veroordeeld tot zware lijfstraffen.²⁶ Ook in de jaren daarna bleef het broeien in Groningen. Boeren uit Oldambt weigerden nog langer grondbelasting te betalen en inwoners van Winschoten en Beerta stuurden adressen naar de koning waarin ze rechtstreekse verkiezingen van de Tweede Kamer eisten.²⁷

Nu was dit allemaal nog wel te zien als enigszins beschaafd en burgerlijk protest. Heel anders ging het eraan toe in het koffiehuis P.J. de Jonge aan de Groningse Grote Markt, amper 800 meter van de houtzagerij waar Sam opgroeide. Hier was het een komen en gaan van de meest radicale activisten, zoals de gewezen sergeant Eillert Meeter. In het voorjaar van 1840 richtte hij *Tolk der Vryheid* op, een krant die een 'onverzoenlijken vijand van het Gouvernement' moest worden.²⁸ Bij het blad waren ook liberale herenboeren betrokken, een opvallend verbond tussen de welvarende middenklasse en republikeinse radicalen uit de marge van de samenleving. Meeter kreeg vrijwel direct te maken met de autoriteiten, die hem wilden vervolgen voor opruiing om hem zo het schrijven onmogelijk te maken. In dezelfde periode werden her en der

in de stad briefjes gevonden. ‘Dood aan de opvreTERS! Dood aan den Koning! Dood aan den beul, onzen Koning!’ stond erop te lezen.²⁹ Het leidde ertoe dat de procureur-generaal bezorgd contact zocht met minister van Justitie Van Maanen in Den Haag. Stond er een revolutie op uitbreken? Hoe licht ontvlambaar de situatie was, bleek wel tijdens een kermis in mei 1840. Activisten uit koffiehuis De Jonge begonnen leuzen te roepen. ‘Dood aan de koning! De kroonprins moet opgehangen worden!’ Toen ze een portret van de kroonprins uit een wafelkraam wilden verwijderen en de eigenaresse protesteerde, braken rellen uit. Soldaten herstelden de orde en weer moesten ‘revolutionairen’ zich verantwoorden voor de rechter.³⁰

Enkele jaren later, in juni 1847, escaleerde het opnieuw. Gouverneur Rengers maakte in een nieuw rapport melding van ‘buitengewone duurte en schaarsheid van noodwendige levensmiddelen’. Niet alleen de armen leden honger, maar ook ‘velen, die in gewone tijden voor zich en de hunnen een redelijk bestaan vonden’.³¹ Het aantal sterfgevallen nam toe met wel 40 procent, vaak veroorzaakt door ‘hongertyphus’, een gebrek aan goede voeding.³² Uit angst voor ongeregelheden werd de broodprijs verlaagd, maar de bezorgdheid bij de bestuurders bleef zo groot dat de gouverneur om versterkingen vroeg bij de minister van Oorlog. Het aantal militairen in Groningen liep op tot meer dan zeshonderd. Troepjes boze mensen provokeerden de soldaten door stenen te gooien, waarna schoten werden gelost. Dit ‘broodoproer’ kostte het leven aan zeven Groningers, negenenveertig militairen raakten gewond, en meer dan twintig mensen werden gearresteerd op verdenking van opruiing en plundering.³³ Verschillende pakhuizen waren leeggeroofd en talloze ramen gesneuveld.³⁴

Sam van Houten was tien jaar oud toen het broodoproer plaatsvond en hij zou het zich zijn leven lang herinneren. De hoge voedselprijzen en de belastingverhogingen van Willem werden bij hem thuis amper gevoeld, maar overal in hun omgeving zag het gezin de gevolgen. De politieke consternatie was thuis voortdurend onderwerp van gesprek. Sam groeide op in het kantoor van zijn vader, die een spil was in het liberale netwerk van de stad. Hij herinnerde zich dat Thorbecke, die al voor zijn grondwet van 1848 een inspiratiebron begon te worden voor democratischgezinden, bij hem thuis werd vereerd ‘in den vollen zin des woords’. In de huiskamer van zijn moeder werden politieke actualiteiten uitvoerig besproken. Ook bleef het Van Houten bij dat kopers van buiten de stad op marktdagen het laatste nieuws kwamen bespreken in het kantoor van de houthandel. Het was volgens hem de reden dat hij ‘aan politiek deed op een leeftijd waarop een ander er nog niet aan denkt’ en hij meldde dit graag in zijn latere leven.³⁵

Het moment 1848

In het vroege voorjaar van 1848 trok een golf van revolutionaire onrust door Europa. Gelegenheidscoalities van radicale democraten, socialisten en liberalen protesteerden tegen de conservatieve regimes en monarchieën die de macht hadden gegrepen in de decennia na de Franse Revolutie en de napoleontische orde. Het begon in januari met een opstand in de Siciliaanse hoofdstad Palermo, waar democraten een grondwet en een parlement eisten, en in Parijs, waar de Franse oppositie samenkomsten organiseerde tegen het zittende bewind van koning Louis-Philippe. De protesten breidden zich in korte tijd uit naar Wenen, Praag en Milaan. Uit de Franse republikeinse krant *La Réforme* blijkt hoe Europees de ontstane beweging was: iedere dag plaatste de krant nieuwsberichten over de situatie in andere Europese landen en regio's.³⁶ De gebeurtenissen in Parijs spraken ongetwijfeld het meest tot de verbeelding. Toen een oppositiebanket dat op 22 februari 1848 zou plaatsvinden door de autoriteiten werd verboden, braken rellen uit en raakten demonstranten in gevecht met ordetroepen. De straten lagen vol met barricaden. In de hoop de rust te doen terugkeren, vroeg Louis-Philippe zijn eerste minister François Guizot zijn ontslag in te dienen, maar het mocht niet baten. Binnen 72 uur stonden demonstranten voor de poorten van het paleis. De koning besloot wijselijk af te treden en verliet de stad per koets zo snel als hij kon.³⁷ Zijn bewind maakte plaats voor de Tweede Republiek. In deze eerste maanden maakten de revoluties een zekere vreugde los, een gevoel van verandering en verbroedering, mede door het schijnbare gemak waarmee democratische hervormingen werden afgedwongen. Maar in de grofweg anderhalf jaar dat de revoluties duurden, namen de chaos en verdeeldheid toe. In de loop van 1848 namen de interne spanningen onder de revolutionairen toe, niet zelden keerden radicale stromingen zich tegen de hervormingen die gematigde krachten enkele maanden eerder hadden afgedwongen. Zo vielen in juni 1848 in Parijs drieduizend doden bij een opstand van arbeiders en radicalen tegen het gematigd liberale bewind. Van najaar 1848 tot de zomer van 1849 voltrokken zich op verschillende plaatsen in Europa contrarevoluties, waarbij hervormingen werden teruggedraaid, parlementen weer werden ontbonden, en demonstranten opgepakt en veroordeeld.³⁸

In deze periode lag Sam – inmiddels een jonge tiener – ziek in bed. Hij leed herhaaldelijk aan malaria, wat in de negentiende eeuw nog regelmatig voorkwam in de kustgebieden van de Noordzee. In deze tijd was de heersende gedachte nog dat malaria zou worden veroorzaakt door 'slechte lucht', veroorzaakt door bijvoorbeeld de moerassige gronden rond de houtzaagmolen. Pas

later kwam het besef dat muggen de verspreiders van de ziekte waren. Het vele water rond de houtzaagmolen was natuurlijk een aantrekkelijke plek voor muggen en zeker in warme zomers was het besmettingsgevaar groot.³⁹ Patiënten werden soms behandeld met kinine tegen de koorts, maar meestal was uitzieken de enige mogelijkheid. Dat kon een lang en vervelend proces zijn, met steeds terugkerende koortsen. Herbesmetting lag voortdurend op de loer. Dit was ook het lot dat de familie Van Houten met regelmaat ten deel viel. In april 1849 schreef Sams moeder Barbara, die ook ziek was geworden, een brief aan een familielid. ‘Het gaat met mij niet hard vooruit, de krachten komen nog weinig terug. Kan niet zonder groote vermoeienis eenige stappen gaan, en moet nog altijd op en af bed geholpen worden.’ Ook haar kinderen leden eronder, schreef ze. ‘Hindrik heeft reeds acht keer gehad, maar het slijt uit. Sam ook laatst, maar is weer beter.’⁴⁰

De ziekte hield Sam tussen zijn elfde en twaalfde vaak thuis, waaronder vrijwel de hele winter van 1848-1849. In zijn memoires beschreef hij hoe hij gedurende het jaar 1848 in de krant las over de Europese revoluties.⁴¹ Vanzelfsprekend in het *Algemeen Handelsblad*, het liberale dagblad dat in trek was bij handesmannen zoals Derk van Houten. Het moet voor Sam een magisch zicht hebben gegeven op een continent in staat van omwenteling. De krant berichtte bijvoorbeeld uitvoerig over de ongeregeldheden in Parijs. ‘De pen valt ons van ontzetting uit de handen,’ opende het *Algemeen Handelsblad* op 28 februari 1848. ‘De Koninklijke Familie is gevlucht. De Republiek is uitgeroepen. Een voorlopig bewind is tot stand gekomen.’⁴² In de krant was te lezen hoe op de muren van Parijs bekendmakingen waren geplakt met de tekst ‘Geene Bourbons meer! Leve de Republiek! Nationale Vergadering! Voorlopig bewind!’ De voorpagina las als een spannend verhaal. ‘Na een hardnekkig gevecht, waarin de municipale garde bijna geheel is omgebracht, heeft het volk zich meester gemaakt van het paleis. [...] Het paleis werd nu geheel vernield, de troon omvergehaald, op het plein gebracht en verbrand, daarenboven al het meubilair verwoest. Vandaar begaven de opstandelingen zich naar het Palais-Royal, dat gelijk men weet, een particulier eigendom is des Konings. Zij staken den brand in de koninklijke vertrekken, welke geheel door de vlammen vernield werden.’⁴³

Via de krant kon Sam ook volgen wat de gebeurtenissen losmaakten in eigen land. Terwijl het vuur uit Palermo en Parijs in het voorjaar van 1848 oversloeg naar Zwitserland en de Duitse en Italiaanse staten, sloeg in Nederland juist de vertwijfeling toe.⁴⁴ Het *Algemeen Handelsblad* keurde de revolutie af, maar schreef evengoed dat de Nederlandse regering ‘lessen uit Parijs’ had te leren en hervormingen moest doorvoeren.⁴⁵ In bestuurlijke kringen was de angst

groot. Wellicht zouden er opnieuw Franse revolutionaire legers Europa intrekken, net als na '1789'.⁴⁶ Wat het allemaal nogal ingewikkeld maakte, was dat er in Nederland al een moeizaam proces van grondwetsherziening gaande was. Willem II was zijn vader na diens abdicatie in oktober 1840 opgevolgd met 'liberale allure', maar daar was weinig van te merken als het op constitutionele hervormingen aankwam.⁴⁷ In de jaren tussen 1840 en 1848 had Thorbecke zich meer en meer gepositioneerd als constitutioneel specialist en liberaal leider. In 1839 had hij het lijvige *Aanteekening op de grondwet* gepubliceerd en in 1844 had hij met acht medeliberale het initiatief genomen tot een voorstel om de grondwet te herzien.⁴⁸ Het ontwerp regelde ministeriële verantwoordelijkheid, onschendbaarheid van de koning en rechtstreekse verkiezingen, en hoewel het op geen enkele sympathie van Willem kon rekenen ('Dit voorstel nooit, al ware het schavot ernaast!'), riepen dagbladen op tot adhesiebetuigingen aan Thorbecke. Mede dankzij grote druk van de koning en ministers verwierp de Tweede Kamer de voorstellen van de 'negenmannen', maar de geest was uit de fles. Het jaar erop was Willem in zijn koets op weg naar de jaarlijkse opening van de Staten-Generaal niet toegejuicht, maar had vanuit het publiek geroep geklonken om een nieuwe grondwet.⁴⁹ In het najaar van 1847 was Willem tot de conclusie gekomen dat dit onvermijdelijk was. Hij liet een lange nota met wijzigingsvoorstellen opstellen, door Thorbecke omschreven als 'een klein mager schepje uit onzen ketel'.⁵⁰ Maar nog voor de voorstellen naar de Tweede Kamer konden worden gestuurd, hadden de revoluties Europa overspoeld.

Hoewel in de boezem van de regering het oordeel aanvankelijk luidde dat dit een te precair moment was om over grondwetsherziening te spreken, sloeg dit om toen bleek dat de opstanden zich snel door Europa verspreidden. Uit angst voor een revolutie in Nederland gaf Willem toestemming aan de liberale oppositie met eigen voorstellen te komen. Een commissie werd ingesteld op 18 maart, met daarin onder anderen Thorbecke en Donker.⁵¹ De commissie ging voortvarend aan de slag, maar dat betekende niet dat de zorgen om een revolutie meteen waren geweken. De ministers van Oorlog en Binnenlandse Zaken stuurden instructies naar militairen en de schutterijen om de openbare orde te beschermen. Met een brief aan de koning verzocht de burgemeester van Naarden om '150 extra geweren'. En op 24 maart brak in Amsterdam het 'damoproer' uit, waar demonstranten slaags raakten met de politie.⁵² Toch viel het allemaal in het niet bij de taferelen in het buitenland. In de kolommen van het *Algemeen Handelsblad* overheerste de vreugde over een hervorming die zo ordelijk zou verlopen. De redactie omschreef de liberale koerswending van Willem II als een belangrijke stap naar vooruitgang en hervorming, waar vrienden van koning en vaderland blij mee zouden moeten zijn.⁵³

Ook in Nederland leidde de 'Europese' revolutie van 1848 tot onrust. Demonstranten raakten slaags met de politie op de Dam. Collectie Amsterdam Museum

De commissie onder voorzitterschap van Thorbecke leverde op 12 april een ontwerp voor een nieuwe grondwet op aan de koning, waarna in oktober de definitieve tekst werd aangenomen door de 'dubbele Tweede Kamer' (een uitbreiding van het aantal Kamerleden destijds benodigd voor grondwetsherziening). Nederland kende voortaan rechtstreekse verkiezingen onder een censuskiesrecht, waardoor een beperkte groep belasting betalende inwoners stemrecht had. Belangrijk was ook dat de koning niet langer het beleid bepaalde, maar dat de ministers verantwoordelijk waren. Het parlement kreeg meer rechten, waaronder het recht van amendement en het recht van enquête. Het *Algemeen Handelsblad* schreef dat de nieuwe grondwet voorzag in 'al die waarborgen, al die vrijheden, al die regten, waarop een waarlijk vrij volk in den tegenwoordigen tijd aanspraak maken mag'.⁵⁴ Krap een jaar later zou Thorbecke het ministerschap van Binnenlandse Zaken gaan bekleden, als leider van zijn eerste kabinet. Nu het gevaar van de revolutie geweken was, feliciteerde het land zichzelf met de beheerste politieke cultuur, waarin het gesprek het had gewonnen van bloedvergieten.⁵⁵

Op vrijdag 3 november 1848 werd de nieuwe grondwet overal in Nederland afgekondigd en gevierd, zo ook in Groningen. De klokken werden een halfuur geluid, vlaggen wapperden op het raadhuis van de stad en de Schutterij speelde muziek op de Grote Markt. De burgemeester en wethouders hadden alle burgers van de stad opgeroepen de vlag op te steken bij hun huizen en

schepen. Het laat weinig twijfel dat ook aan de houtzaagmolen aan het Damsterdiep de Nederlandse driekleur wapperde.⁵⁶ De kans is groot dat Derk van Houten ook op de Grote Markt stond, mogelijk samen met Sam. Jeugdvriend Reilingh wist zich op latere leeftijd nog te herinneren hoe zowel moeder als vader Van Houten met 'geestdrift en kennis van zaken' de gebeurtenissen volgde. 'De atmosfeer van 1848 was in het huis Van Houten.'⁵⁷ Dat gold voor meer inwoners van de stad. Meteen na de grondwetsherziening werden in Groningen vier kiesverenigingen opgericht: alle vier liberaal, alle vier pro-Thorbecke, en meestal steunden ze ook nog eens dezelfde kandidaten.⁵⁸ Voor de stad zou 1848 het startpunt zijn van een emancipatiebeweging. Vanaf dit moment grepen landbouwers en handelaren de macht in de provinciale en gemeentelijke besturen. Het ging vaak om welgestelde burgers, met een succesvolle zaak of onderneming, maar zonder academische titel.⁵⁹ Het was – natuurlijk – precies deze groep waar Sams vader Derk toe behoorde. Voor hem was de hervorming van 1848 het startschot om zelf politiek actief te worden. In september 1851 werd hij gekozen in de gemeenteraad en tussen 1857 en 1864 was hij daarnaast ook lid van de Groningse Staten.⁶⁰

Derk was overigens niet het enige familielid van Sam dat politicus werd in de nasleep van 1848. Steven Blaupot ten Cate, een aangetrouwde oom, werd in 1851 gekozen tot Tweede Kamerlid. Hij zou acht jaar lang Kamerlid blijven, waarin hij vriendschappen sloot met verschillende Kamerleden onder wie Thorbecke, die naar verluidt erg op hem was gesteld.⁶¹ Hij had een invloedrijke stem in de debatten over de wet op het lager onderwijs van 1857 en over het armbestuur. Dit waren ook de thema's die hem aan het hart gingen. Zo schreef hij verschillende studies in het *Tijdschrift voor het Armwezen*, een tijdschrift dat hij zelf had helpen oprichten.⁶² Van Houten zou later in zijn leven graag benadrukken hoezeer hij als jongen werd beïnvloed door de betoverende kracht van het moment 1848 en de voorbeeldfiguren van zijn vader en oom.

'Met de tong zeker een der scherpsten'

Alle politiek ten spijt, ging ook het gewone leven door aan het Damsterdiep. Omdat zijn vier jaar oudere broer Hindrik was voorbestemd de houthandel over te nemen, was Sam het lot beschoren van een typische tweede zoon die zich buiten het familiebedrijf moest redden. In 1849, een jaar na het uitbreken van de Europese revoluties, besloten zijn ouders hem naar de Latijnse School in Hoogezand te sturen, een kilometer of vijftien van het ouderlijk huis vandaan. Waarom het Hoogezand werd, is niet met zekerheid te zeggen. Jeugdvriend Reilingh vermoedde dat vader Derk vond 'dat jongens niet altijd thuis